

РЕЦЕНЗІЯ

до історико-нумізматичного видання кандидата історичних наук, доцента кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка

Олексія Андрійовича Бакальця

на тему:

«Скарби Поділля XIV – XVII ст. Документи і матеріали».

Представлена до рецензування робота Олексія Андрійовича Бакальця під назвою «Скарби Поділля XIV – XVII ст. Документи і матеріали», видана друком у 2017 році видавництвом «Видавець Олег Філюк», обсягом 200 сторінок з ілюстративними додатками і таблицями, складається з передмови, чотирьох розділів, а також додатків: словника термінів, списку використаних джерел та літератури, топографічних таблиць знахідок скарбів на території історичного Поділля.

Привертає увагу той факт, що у роботі відсутні викладені висновки та перспективи подальшого дослідження зазначеної теми. Ознайомлюючись із численними попередніми працями дослідника, нам є зрозумілим, що представлена на рецензування робота логічно продовжує попередні дослідження автора, якісно доповнюючись новими відкритими даними. Але за відсутності в роботі розширеної історіографії вивчення подільських скарбів зазначеного періоду, а також мети та цілей дослідження, створюється складність для широкого читача у розумінні цієї роботи. Відповідно, варто було б зазначити у назві, що робота є «Топографією», мінімізуючи таким чином необхідність детального вступу та висновків. Але в цілому, зазначена назва роботи відповідає її змісту.

Починається робота з «Передмови», яка також подана у перекладі польською мовою, що можна охарактеризувати не інакше як позитивний чинник. Але необхідно зауважити, що, на наш погляд, обсяг вступної частини є досить стислим для представленого в роботі масиву скарбових даних. Робота дослідника значно виграла б у разі викладення ширшого аналізу історіографії попередніх досліджень, а також подачі аналізу скарбового матеріалу з точки зору історії грошового обігу з виділенням особливостей його у досліджуваному регіоні. Загалом у роботі автора отримали подальший розвиток та суттєво доповнені роботи видатних українських нумізматів. Але, все ж, варто відмітити і певні недоліки в опрацюванні праць попередників, – автором не згадано працю класика української нумізматки Миколи Федоровича Котляра «Монетні скарби Поділля як історичне джерело»¹. Цитуючи та аналізуючи дотичні до теми дослідження праці професора Василя Михайловича Орлика, варто згадати про публікації тогочасних підробок монет Тевтонського Ордену в Пруссії, зафіксовані також на Поділлі².

Далі у роботі представлені окремі розділи, присвячені скарбовим знахідкам монет на території історичного Поділля, розділених на чотири століття та за регіональним принципом, відштовхуючись від сучасного територіально-адміністративного поділу областей в Україні. Обрана автором структура подання матеріалів за географічним та хронологічним принципом є абсолютно правильною,

¹ Котляр М.Ф. Монетні скарби Поділля як історичне джерело / М.Ф. Котляр // Тези доповідей [«V Подільська історико-краєзнавча конференція»]. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 151-152.

² Orlyk V. False Coins of the Teutonic Order State in Prussia in the currency of South-Rus Lands of the Lithuanian Grand Duchy // Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Europy. Studia i materialy/ - Augustow – Warszawa, 2012. – S.112-115.

на наш погляд. Але варто зазначити, що набагато зручнішим для сприйняття та пошуку необхідних скарбів у роботі дозволило би подання їх описів у алфавітному порядку населених пунктів місць знахідки, що перераховуються в межах обласного району в розділах.

Величезною перевагою представленої роботи є обсяг опрацьованих та описаних скарбів із колекцій музеїв. Автором вдало описано скарбові комплекси із колекцій чотирнадцяти обласних краєзнавчих музеїв та історико-культурних заповідників. Надаючи описи скарбів, автором здійснені посилання на попередні публікації цих матеріалів та інформацію щодо приналежності скарбу до колекції музею чи приватної колекції, що є дуже важливим. Та, аналізуючи опубліковані автором скарбові комплекси, ми звернули увагу, що певна частина додана із колекції Національного музею історії України, що вказано в описах скарбів, але не згадується в анотації до тексту у вступній частині.

У викладенні О.А. Бакальцем описів скарбів із фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею можна також помітити певні упущення, – зокрема лишився поза увагою дослідника ґрунтовний огляд К.В. Поворознюка, присвячений монетним скарбам XV – XVIII століття з фондів ХОКМ¹. Привертає увагу те, що в публікації К.В. Поворознюка описано скарби, що не ввійшли до рецензованої роботи. Так, зокрема, згідно дослідження К.В. Поворознюка, у фондах ХОКМ зберігається скарб монет XVI – XVII століття, знайдений у 1960-х роках в селі Попівці Летичівського району Хмельницької області (Інвентарний номер ХОКМ НМ-584), а також скарб литовських напівгрошів князя Олександра Ягеллона (1501-1506 рр.), знайдений в селі Закриничне Ізяславського району Хмельницької області (Інвентарний номер ХОКМ НМ-571). Також згаданим дослідником монетних скарбів із фондів ХОКМ здійснені посилання на роботи Л.О. Тимофєєвої та В.Г. Будай, а також музейний архів ХОКМ, які варто також проаналізувати та використати у подальших дослідженнях.

Тому в подальших дослідженнях ми бачимо необхідність більш ретельного та поглибленого пошуку публікацій скарбів зазначеного регіону, опублікованих у зарубіжних виданнях, а також тих, що містяться в державних архівах.

Загалом описи скарбів мають широку та виважену структуру. Важливо, що дослідником при складанні описів скарбів подається класифікація монет відповідно до їх емітентів, здебільшого враховуючи різні роки карбування та монетні двори, виконані посилання на попередні дослідження комплексів, а також інформацію про обставини їх знахідки, якщо такі відомі, а також виділення найстаршої та наймолодшої монети тезаврації. Але привертає увагу некоректність у визначенні окремих монет. Наприклад, наявний у складі скарбу № 123 золотий султані Османської імперії, на полі якого, судячи із опису, можна ідентифікувати легенду, варто визначити більш точно. У визначенні монет Речі Посполитої дослідником вживаються різні назви одного і того самого монетного двору: Гданськ та Данциг, в той час як, говорячи про монети XV – XVII століття, коректніше ідентифікувати назву вказаного монетного двору як Гданськ, відштовхуючись від його назви в легенді монет скорочено від «CIVITATIS GEDANENSIS».

Незрозумілим в описі скарбу № 199 є згадка щодо «мідних пулів» Кримського ханства першої половини XVII століття, адже монети відповідного номіналу не карбувались від імені ханів династії Гіреїв в зазначений період (емісія мідних розмінних монет відома за правління Хаджи I, Нур-Девлета та Менглі I Гіреїв із подальшим припиненням їх карбування вже з першої чверті XVI століття). Скоріше за все, дослідником були вивчені акче, які за правління Девлет I Гірея виготовлялись

¹ Поворознюк К.В. Монетні скарби XV – XVIII ст. з фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею (ХОКМ) / К.В. Поворознюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції [«80-річчю від дня народження І.С. Винокура»] (18-19 листопада 2010 року). – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 97-105.

із дуже низькопробного білону, що при незадовільному стані монет досить часто візуально нагадують мідні монети. Також некоректним ми бачимо вживання формулювання терміну «монет невідомих ханів» щодо мідних пулів Золотої Орди, адже є незрозумілим, чи автор намагався описати таким чином монети незадовільного стану, або відомі в джучидській нумізматиці анонімні емісії мідних монет.

В описах скарбових комплексів також привертають увагу деякі інші незначні недоліки. При описі деяких ісламських монет необхідно більш детально їх ідентифікувати (якщо дозволяє стан збереження), адже акче кримських ханів Хаджі I та Менглі I Гіреїв несуть на своєму полі різні дати карбування (скарб № 114, 133), що є надзвичайно важливим для нумізматів орієнталістів. При поданні ваги комплексу за дорадянською системою визначення мір, для зручності варто вказати відповідну вагу у сучасному вимірі (скарб № 227, 342, 347 та ін.), так само як і сучасні назви населених пунктів, які фігурують у працях попередників із старими назвами. Також уточнення потребують і деякі назви установ, а саме: «Ермітаж» має повну офіційну назву Державний Ермітаж, а «Київський Університет» – Імператорський університет Святого Володимира.

Також в деяких описах можна помітити неповноту інформації та неточності. Наприклад, в описі скарбу № 346 повідомляється про передачу скарбу з Черкащини до Москви ще за радянського часу та намагання влади вже незалежної України його повернути. Варто спробувати додатково дослідити долю цього скарбу, а також по можливості зазначити, яка саме офіційна установа в Україні та куди у Москві надсилає відповідні запити.

Позитивним у роботі є подання словника з поясненням використаних термінів. Ми вважаємо, що структурно логічніше було б представити словник на початку роботи, розмістивши його до Передмови, також додавши окремо список скорочень. Це дозволить читачеві краще орієнтуватись у тексті подальших розділів, які містять вжиті зазначені терміни та скорочені назви музейних установ.

Високу цікавість являють таблиці з Додатку Б, які містять важливі та корисні для дослідників статистичні відомості щодо структури грошового обігу Поділля зазначеного періоду, що значно полегшують сприйняття та уточнюють уявлення про його склад. Робота значно виграє за рахунок поданих дослідником топографічних карт (Додаток В), що якісно демонструють основні ареали знахідок скарбів.

Важливим, вдалим та невід’ємним в роботі є ілюстративний Додаток Г, який містить якісні фотографії та описи найбільш поширених та цікавих монет із перелічених в роботі скарбів. У описах до фотографій автором зазначається місце знахідки проілюстрованих монет, але залишається незрозумілим та викликає труднощі у сприйнятті з якого саме скарбів за порядковим номером в роботі з описаних належить ця монета. Також в багатьох позиціях при подачі фото присутня плутанина, коли першим фото подано реверс замість аверсу.

Також в описах до ілюстрацій варто вказати на деякі суттєві помилки та часто неповноту в ідентифікації монет:

1. **№ 6** не є недатованим талером, на поданій фотографії на реверсі монети по боках від геральдичного гербу видно дату «15-57»;
2. **№ 8-10** відносять до талерів королівства Угорщини, карбований на монетному дворі в Нагьбанії (Бая-Маре)¹;
3. **№ 13** є талером Бранденбург-Ансбаху, карбованому у 1619 році (в роботі допущено опечатку 1919) за правління Іоахіма Ернста (1603-1625 pp.);
4. **№ 28** є талером землі Брауншвейг-Люнебург, про що свідчить легенда BRVNS ET LVN;

¹ Huszar L. Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute / Lajos Huszar. – Battenberg, 1979. – S. 157. – № 1030.

5. № 30 є талером міста Кельн кінця XVI століття;
6. № 37 скоріше є талером 1633 або 1634 року, адже за правління Владислава IV монети 1632 року невідомі;
7. № 41 є талером міста Цюрих;
8. № 53 є талером землі Брауншвейг-Люнебург, про що свідчить легенда BRV E L;
9. № 58 з високим ступенем імовірності є приватною підрубкою для обігу першої половини XVII століття;
10. № 63, № 64 та № 71 є флоринами міста Ембден;
11. № 72 є флорином міста Кампен;
12. № 73 є монетою провінції Західна Фрізія;
13. № 74 є монетою провінції Утрехт;
14. № 75 є монетою міста Гельдерн;
15. № 80 в описі допущено хибодрук, монета 1616 року;
16. № 88 дана монета в позначенні дати має перегравіровані цифри з «4» на «5», що датує її 1625 роком, виготовлену корегованими штемпелями 1624 року;
17. № 119 є шостаком 1681 року, карбованим за правління Фрідріха Вільгельма (1640-1688 рр.);
18. № 120, № 121, № 122 та № 123 є не шостаками, а ортами, на що вказує позначення номіналу в грошах (18) в легенді реверсу;
19. № 145 та № 146 є грошами Богемії, карбованими за правління Карла I (1346-1378);
20. № 173 є грошеном землі Померанія-Барт, карбованим від імені Філіппа II (1606-1618 рр.) у 1617 році;
21. № 174 є грошеном графства Шаумбург, карбованим від імені Адольфа III (1576-1601 рр.) у 1598 році;
22. № 223 є грошем Олександра Доброго (1400-1432 рр.);
23. № 227 є анонімною монетою часів Олександра Доброго (1400-1432 рр.);
24. № 232 є півгрошем Яна I Ольбрахта (1492-1501 рр.);
25. № 242 з високим ступенем імовірності це сучасна підробка (!);
26. № 245 є солідом 1663 року;
27. № 250 є монетою князівства Тешин;
28. № 251 є срібним дукатом Валахії, карбованим за Владислава II (1447-1456 рр.);
29. № 252 є денарієм Сигізмунда Люксембургського (1387-1437 рр.);
30. № 256 вживання словосполучення «корона-ворона» є некоректним з наукової точки зору, адже воно є жаргонізмом «чорних» археологів;
31. № 262 скоріше є срібним акче Османської імперії;
32. № 263 є акче кримського хана Хаджи I Гірея;
33. № 271 є деньгою (половиною копійки) Івана IV;
34. **Стор. 187** на фото разом із грошиком Червоної Русі представлені акче Османської імперії.

Але, не зважаючи на наявні в дослідженні зауваження та недоліки, ми можемо охарактеризувати видання цієї книги з позитивної точки зору для розвитку вітчизняної нумізматики. Викладені та проаналізовані в дослідженні скарби формують на сьогоднішній день найбільш повну топографічну збірку та структурування відомих монетних комплексів досліджуваного регіону. Врахування допущених недоліків в подальших дослідженнях дозволить створити максимально розширену, аргументовану та сповнену цікавими фактами узагальнену працю, що стане невід'ємною частиною вітчизняної нумізматики. Тому розглянута монографія

Олексія Андрійовича Бакальця є важливим та значним кроком у розвитку українського скарбознавства.

Рис. 1. Лицьова сторінка монографії Олексія Бакальця.